

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН
МАМЛЕКЕТ ЖАНА УКУК ИНСТИТУТУ**

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д 12.24.695

Кол жазма укугунда
УДК: 347.61/64(575.2)(043)

КУДАЯРОВА БАРНОХАН АНВАРОВНА

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮЙ-БҮЛӨЛҮК
ЗОМБУЛУКТАН АЯЛДАРДЫ САКТОО ЖАНА КОРГООНУН
ТЕОРИЯЛЫК-УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ**

12.00.01 – укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы;
укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы

юридика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алууга диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Ош - 2025

Диссертация К.Ш.Токтомаев атындагы эл аралык университетинде даярдалган.

Илимий жетекчиси: юридика илимдеринин доктору, профессор
Кулдышева Гулсара Кенжеевна

Расмий оппонентер: **Жумабекова Турдукан Абдыкарыевна** юридика илимдеринин доктору, доцент, Кыргыз Республикасынын Илимдер Академиясынын мамлекет жана укук институтунун улук илимий кызматкери;

Экинчи расмий оппонент: **Уметов Кадыр Ахунович** юридика илимдеринин кандидаты, Ж. Баласагын атындагы КУУнун юридикалык институтунун мамлекет жана укук теориясы жана тарыхы кафедрасынын доценти;

Жетектөөчү уюм: **Жетектөөчү уюм:** УНПК Кыргызстан Эл аралык университетинин юриспруденция жана эл аралык укук кафедрасы (дареги: Бишкек ш., Л. Толстой көч., 17а/1).

Диссертация 2025-жылдын “25”мартында саат 14.00 до Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Мамлекет жана укук институту, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Ош мамлекеттик университетине караштуу юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 12.24.695 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек ш., Чуй пр.

Жеке конференциянын идентификатору– <https://vc.vak.kg/b/121-uem-vz3-ajz>.

Автореферат 2025-жылдын 24 февралында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин доктору

Жылкичиева К.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу.

Конституцияга ылайык Кыргыз Республикасы – көзкарандысыз, суверендүү, демократиялык, унитардык, укук, светтик жана социалдык мамлекет болуп саналат. Укуктук мамлекетте адамдын укуктары жана эркиндигин артыкчылыктуу деп эсептелет. Адамдын укуктары жана эркиндиги Кыргыз Республикасында жогорку баалуулуктарга кирет. Ар бир адам өзүнүн жеке жашоосунун коопсуздугуна, кадыр-баркын жана абийирин коргоого укуктуу. Адамдын кадыр-баркы Кыргыз Республикасында абсолюттуу жана кол тийбестир» *[Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жыл 5-май (2021-жылы 11-апрелде референдум тарабынан кабыл алынган) / Эркин-Тоо, 05.05.2021-жыл. № 41 (3220)]*.

Кыргыз Республикасында эркектер жана аялдар бирдей укуктарга жана эркиндиктерге ээ жана аларды ишке ашыруу үчүн теңдей мүмкүнчүлүктөргө ээ. Мамлекеттин негизин үй-бүлө түзөт. Үй-бүлө, мыйзам менен белгиленген нике курагы жеткен эркек менен аялдын өз ара макулдугу менен түзүлөт. Никенин катталуусу мамлекет тарабынан жүргүзүлөт. Үй-бүлө жана никеде күйөө жана аял тең укуктарга жана милдеттерге ээ. Бул конституциялык жоболор Кыргызстандын демократияга жана укуктун үстөмдүгүн камсыздоого болгон умтулушун чагылдырат.

Заманбап коомдогу актуалдуу маселелердин бири үй-бүлөдөгү зомбулук. Бул көйгөй көп кырдуу жана татаал маселе болуп саналат. Дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө ал кандайдыр бир түрдө бар. Кыргызстанда аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук күчөп, анын социалдык-психологиялык кесепеттери дагы деле коом тарабынан тааныла элек.

Кыргызстан Борбор Азияда биринчилерден болуп 2003-жылы үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жөнүндө мыйзамды кабыл алды, анын негизги жетишкендиги болуп үй-бүлөлүк зомбулук маселесин мамлекеттин күн тартибине киргизүү, бул маселелер боюнча мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарын жана укуктук мамилелердин субъекттерин аныктоо, үй-бүлөлүк зомбулук боюнча статистиканын өзүнчө түрү пайда болгон ж.б. 2017-жылы “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы кабыл алынып, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү жаатындагы мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарынын чөйрөсү кеңейтилген. Ошол эле учурда аялдарга карата зомбулуктун көп сандаган фактылары жана мыйзамдарды талдоо аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун жана коргоонун колдонуудагы механизмдеринин натыйжасыздыгын, укуктук, уюштуруучулук жана социалдык жактан коргоо чараларын күчөтүү зарылдыгын көрсөтүп турат. Көйгөйлөрдүн арасында укук коргоо жана сот тутумдарынын гендердик сезимсиздигин, чектелген ресурстарды, анын ичинде соттук коргоону, медициналык жана психологиялык жардамды, купуялуулукту камсыздоо, коопсуздук, анын ичинде зомбулуктун курмандыктары үчүн баш калкалоочу жайларды белгилей кетүү керек. Колдонулуп жаткан стандарттарды иш жүзүндө колдонуу да аялдарды коргоого жардам бербейт.

Бул факторлор көбүнчө өз ара байланышта болуп, үй-бүлөдөгү зомбулукту чечүүнү кыйындаткан татаал системаны түзөт. Бул көйгөй менен натыйжалуу күрөшүү үчүн эффективдүү мыйзамдарды кабыл алуу, укуктук тарбиялоо, коомдун укуктук аң-сезимин өзгөртүү, зомбулуктун курмандыктарын колдоо сыяктуу комплекстүү мамиле керек.

Кыргыз Республикасында (КР) үй-бүлөлүк зомбулук боюнча абал 2020-жылы башталган COVID-19 эпидемиясынан кийин начарлады. Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча, 2020-жылдын январынан мартына чейин укук коргоо органдарына үй-бүлөдөгү зомбулук боюнча 2319 арыз катталган, бул ушул эле мезгилдеги 2019-жылда 65%га көп (жабырлануучулардын 95% 21 жаштан 50 жашка чейинки аялдар). 21 жаштан 50 жашка чейин) *[Отчет по результатам исследования “Влияние COVID-19 на положение женщин и мужчин в Кыргызской Республике. Оперативный гендерный анализ” / Электронный ресурс: https://kyrgyzstan.un.org/sites/default/files/2020-06/RUS_Gender%20Rapid%20Assessment%20of%20COVID-19%20impact_May%202020_final.pdf].*

Учурда үй-бүлөлүк зордук-зомбулук күч алууда. Алсак, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча, 2024-жылдын 10 айында Кыргызстанда үй-бүлөлүк зомбулуктун 14 миң 293 фактысы катталган, бул өткөн жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 3877 учурга (37,2%) көп. *[Информация по семейному насилию за 10 месяцев 2024 года // <https://mvd.gov.kg/rus/domesticViolence/reports/403>].*

Үй-бүлөдөгү зомбулуктун өсүшүнө каршы күрөшүү үчүн комплекстүү багыттагы илимий изилдөөлөр зарыл. Комплекстүү изилдөөлөрдүн алкагында бир катар факторлорго көңүл буруу керек: заманбап коомдогу үй-бүлөдөгү зомбулуктун жайылуусу; үй-бүлөдөгү зомбулукту жасоо учурларынын жогорку латенттүүлүгү; жарандардын жеке жашоосуна ашкере кийлигишүүнү болтурбоо; учурдагы укуктук илимде үй-бүлөлүк зомбулукту алдын алуу боюнча мыйзам чыгаруу жана укукту колдонуу саясатын аныктаган бирдиктүү концептуалдык жолдун жоктугу.

Аялдардын укуктарын үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун натыйжалуу механизмин түзүү үчүн колдонуудагы ченемдик укуктук актыларды, соттук практиканы комплекстүү талдоо, профилактикалык түрдө кол салуулардан коргоонун илимий негизделген концептуалдык мамилеси жана заманбап илимдеги орун алган боштуктарды толтуруу зарыл. Үй-бүлөдөгү зомбулукту илимий түшүнүү деңгээли менен анын коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсүнө тийгизген таасиринин практикалык маанисинин ортосундагы дал келбестик бул көрүнүштү кабыл алуу деңгээлинин өзгөрүшүн түшүнүүнүн маанилүүлүгүн, анын алдын алууга радикалдуу жаңы мамилени калыптандыруунун маанилүүлүгүн далилдейт.

Бул изилдөө Кыргыз Республикасында аялдарды үй-бүлөдөгү зомбулуктан коргоо жана сактоо маселесине комплекстүү көз караш менен мамиле кылуу менен өзгөчөлөнөт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар, негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн темасы демилгелүү болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты болуп социалдык-укуктук көрүнүш катары зордук-зомбулукка теориялык жана укуктук талдоо, аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо проблемасы жана бул маселе боюнча улуттук мыйзамдарды өркүндөтүү эсептелет.

Алдыбызга коюлган илимий максатыбыз төмөнкүдөй **милдеттер** менен байланышкан:

- социалдык-укуктук көрүнүш катары аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулуктун укуктук табиятын изилдөө;

- аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукту укуктук аныктоого теориялык ыкмаларды талдоо;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча эл аралык жана чет өлкөлүк мыйзамдарды изилдөө;

- Кыргыз Республикасында аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоонун жана коргоонун укуктук механизмдерин ачып берүү;

- үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана болтурбоо боюнча жалпы социалдык-укуктук чараларды аныктоо;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоонун жана коргоонун укуктук механизмдерин өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы. Бул эмгек Кыргыз Республикасында аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун теориялык проблемаларына арналган комплекстүү монографиялык изилдөөлөрдүн бири болуп саналат. Үй-бүлөлүк зомбулуктун укуктук табияты олуттуу теориялык өнүгүүгө жана классификацияга дуушар болгон, атап айтканда:

- автор үй-бүлөлүк зомбулук түшүнүгүнүн аныктамасын сунуштайт. Үй-бүлөдөгү зомбулукту системалаштыруу жана структуралаштыруу аркылуу дифференциалоонун теориялык жана методологиялык зарылчылыгы далилденет;

- үй-бүлөдөгү сексуалдык зомбулукка автордук аныктама жана анын мүнөздүү белгилери иштелип чыккан;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча эл аралык жана ата мекендик тажрыйба жалпыланган;

- үй-бүлөлүк жашоонун мейкиндик чектөөсүн кеңейтүү зарылчылыгы аргументтелген;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча мамлекеттик укуктук саясаттын негизги багыттары аныкталган;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоого жана коргоого багытталган профилактикалык иш-чараларды өркүндөтүү, ошондой эле бул чараларды ишке ашыруучу маанилүү органдар катары жергиликтүү комитеттердин статусун жогорулатуу боюнча сунуштар иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Тийиштүү уюмдарга жана мекемелерге, жалпы коомчулукка төмөнкүдөй сунуштар берилген:

- аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү боюнча улуттук алдын алуу саясатында профилактикалык иштерди оптималдаштыруу;

- аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукту жоюу жана алдын алууда эски патриархалдык идеялардан жана салттардан биротоло арылуу;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоону жана коргоону болтурбоо максатында диссертациялык иште берилген сунуштарды мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына активдүү колдонуу мүмкүнчүлүгү;

- орто жана жогорку юридикалык окуу жайларында диссертациялык иштин материалдарында баяндалган теориялык жана практикалык жоболорду колдонуу;

- мыйзам чыгаруу органдарынын мыйзам чыгаруу ишин колдонуу.

Коргоого чыгарылуучу негизги жоболор.

1. Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук проблемасынын тарыхый-укуктук контекстин изилдөө революцияга чейинки Кыргызстанда аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулуктун мыйзамдуу аныктамасы болбогонун көрсөттү. Коомдук турмуштун патриархалдык уруучулук образына байланыштуу үй-бүлө ичиндеги мамилелерди укуктук жөнгө салуу негизинен мүлктүк мамилелер менен чектелип, жеке мамилелер жетиштүү түрдө чагылдырылбай, адаттык нормаларга негизделген. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук

кылмыш катары эсептелбей, кыргыз элинин тарыхый калыптанып калган маданий, улуттук жана диний салттарына негизделген патриархалдык-феодалдык түзүлүштүн чагылышы болгон.

2. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү салыштырмалуу жакында эле пайда болуп, 20-кылымдын аягында актуалдуу болуп калды. Бул көйгөй илимий билимдин ар кандай тармактары тарабынан изилденген кеңири тармакты билдирет. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук ар кандай илимдердин терминологиясына кирген, бирок бул түшүнүктүн бирдиктүү чечмелөөсү берилген эмес. Философия, психология, социология, жазык укугу, криминология жана башка илимдер бул түшүнүктү аныктоо көйгөйүнө билимдин тектеш тармактарында болгон аныктамаларды колдонбостон өз алдынча мамиле кылышат. Бул зордук-зомбулуктун өзү бир кыйла “кең форматка” ээ болгондугу менен шартталган. Аныктамага карата ар кандай теориялык позицияларды изилдөөнүн негизинде, автор аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук, биринчи кезекте, кылмыш-жаза мыйзамы менен чектелбеген социалдык-укуктук көрүнүш экенин негиздейт. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукту изилдөөнүн илимий-укуктук мамилелери аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун концептуалдык моделин иштеп чыгууну талап кылат. Ушуга байланыштуу аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукка автордун аныктамасы сунушталат - адамдын укукка каршы жана коомдук коркунучтуу, адамдын кадыр-баркын басмырлаган жана жабырлануучуну аялуу абалга келтирген - финансылык, сексуалдык, физикалык, эмоционалдык же башка жүрүм-туруму. Бул жүрүм-турум физикалык күч колдонууну гана эмес, жабырлануучуга таасир этүүнүн башка түрлөрүн да камтыйт.

3. Аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун жана коргоонун эл аралык тажрыйбасын талдоо менен автор аялдарга карата зомбулукка, анын ичинде үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү жана алдын алуу механизмдерин караган бирдиктүү эл аралык укуктук документтин жоктугун жана бул көйгөйдү чечүүнүн системалуу макулдашылган мамилеси иштелип чыга электигин негиздейт. 1979-жылдын 18-декабрында Башкы Ассамблея тарабынан кабыл алынган Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенцияда аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук концепциясынын мазмуну каралбаган. Ушуга байланыштуу автор эл аралык деңгээлде аялдарга карата зомбулуктун бардык түрлөрүн жоюу боюнча Конвенцияны кабыл алууну сунуштады, ал бул конвенциянын бардык катышуучулары үчүн аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча чараларды бириктирет.

4. Аялдардын укуктарын коргоо жаатында БУУнун системасынын эл аралык органдарынын ишмердүүлүгүн изилдөөнүн негизинде автор бул органдардын сунуштары декларативдүү мүнөзгө ээ жана ар кайсы өлкөлөрдө жетиштүү эффективдүү эмес деп ырастайт. Ушуга ылайык, диссертациянын автору Аялдардын статусу боюнча комиссиянын жана Аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча комитеттин функцияларын кеңейтүүнү, мамлекеттердин өз милдеттенмелерин аткаруусуна мониторинг жүргүзүү менен чектелбестен, алардын аткарбаганы үчүн жаза чараларын аныктоону сунуштады.

5. “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 19-беренесине ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдары үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу боюнча

программаларды иштеп чыгышат жана ишке ашырышат, кабыл алынган программалардын эффективдүүлүгүнө жана натыйжалуулугуна мониторинг жана баа беришет. Бул программаларды ишке ашыруунун алкагында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча жергиликтүү комитеттерди түзүшөт, алар коомдук башталышта иштешет. Жергиликтүү комитеттердин коомдук абалы аларга үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу боюнча коюлган милдеттерди толук натыйжалуу ишке ашырууга мүмкүндүк бербейт. Буга байланыштуу автор жергиликтүү комитеттердин статусун жергиликтүү өз алдынча башкаруунун деңгээлинде туруктуу башкаруу органдарына айландыруу аркылуу жакшыртууну сунуштады.

6. Укуктук билим берүү жана маалымдоо аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо механизминин негизги багыттары болуп саналат. Ушуга байланыштуу үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү жана аялдардын укуктары боюнча маалымдуулукту жогорулатуу боюнча үзгүлтүксүз билим берүү программаларын жүргүзүү зарыл; үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга акысыз юридикалык жардам көрсөтүү; үй-бүлөлүк зомбулук фактыларын милдеттүү түрдө эсепке алууну жана кырдаалга мониторинг жүргүзүү жана талдоо үчүн маалымат базасын түзүүнү киргизүү. Жалпысынан аялдарды зомбулуктан коргоонун натыйжалуу системасын түзүү үчүн параллелдүү институттук реформаларды жана практикалык чараларды киргизүү маанилүү шарт болуп саналат.

Диссертанттын өздүк салымы. Диссертациялык изилдөөдө алынган илимий-методикалык жана юридикалык натыйжалар диссертанттын жекече аракеттеринин жана изденүүлөрүнүн натыйжасында келип чыкты.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы. Диссертациялык иш К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин Юриспруденция кафедрасында аткарылды жана талкуудан өттү.

Изилдөөдөнүн натыйжалары кафедранын отурумдарында (заседание), республикалык жана ошондой эле эл аралык деңгээлдердеги илимий-практикалык конференцияларда жана семинарларда апробацияланды, талкууга алынды жана биз изилдөөгө алган багыт боюнча докладдар окулду.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын диссертациядагы чагылдырылыш деңгээли. Диссертациялык иштин негизги жоболору КР УАК тарабынан сунушталган илимий басылмаларда жарыяланган 9 макалада чагылдырылган..

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Изилдөөнүн түзүмү коюлган максаттар жана милдеттер, материалдар менен натыйжалардын логикалуу жана ырааттуу берилүүсү менен шартталды. Диссертациялык иш киришүүдөн, өз ичине алты параграфты камтыган үч баптан, корутундудан практикалык сунуштамалардан жана колдонулган адабияттар менен булактардын тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделген; иштин максаттары жана милдеттери аныкталган; илимий жаңылыгы жана практикалык мааниси мүнөздөлгөн; коргоого коюлуучу негизги жоболор баяндалган; изденүүчүнүн жеке салымы, изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы; диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу, диссертациянын түзүмү жана көлөмү көрсөтүлгөн.

Биринчи бап “**ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЗОМБУЛУК ПРОБЛЕМАСЫН ИЗИЛДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ**” үй-бүлөлүк зомбулук түшүнүгүнүн укуктук аныктамасын, аны изилдөөнүн методологиясын изилдөөгө арналган.

1.1-бөлүмүндө “**Кыргыз Республикасындагы аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулуктун генезиси жана маңызы**” кыргыздардагы үй-бүлөлүк зомбулуктун эволюциясы жана зомбулуктун түшүнүгүн жана маңызын аныктоого окумуштуулардын ар кандай мамилеси каралат. Кыргыздар арасындагы үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка байланышкан азыркы көйгөйлөрдүн тарыхый контекстинин изилдөөсү совет дооруна чейинки мезгилде Борбор Азия чөлкөмүнүн отурукташкан жана көчмөн элдеринин турмуш-тиричилигинде көптөгөн үрп-адаттар менен каада-салттарда аялдарга карата басмырлоочулук көрүнүштөр сакталып, калыптанып калгандыгын тастыктайт. Мусулман үй-бүлөлөрүндөгү үй-бүлөлүк зордук-зомбулук, биринчи кезекте, аялдын күйөөсүнө экономикалык көз карандылыгына негизделди, ал күйөөсүнө сеп төлөп, аялды өзүнүн менчиги деп эсептейт. Ошону менен бирге аялдар үй эмгегинин бардык түйшүктөрүн өз мойнуна алышкан, бул алардын физикалык күчүн түгөтүп, катуу ооруга, эрте карылыкка жана өлүмдүн көп болушуна алып келбестен, психикалык кызыкчылыктардын чөйрөсүн өтө тарытып, интеллектуалдык өнүгүүсүнө тоскоол болгон. 19-кылымдын аягындагы маалыматтар боюнча Борбор Азия чөлкөмүнүн жалпы калкынын 45,7% аялдар түзгөн [Тугельбаева Б.Г., Хамзаева А.Д. *Криминология: проблемы предупреждения домашнего (семейного) насилия: учебное пособие. Бишкек: Изд-во КРСУ, 2012. с.44*].

XX-кылымдын башында Түркстанда аялдарды боштондукка чыгаруучу агартуу кыймылы күч ала баштаган. Кыргыздын каада укугу аялдардын укугун коргоодо белгилүү кадам жасады. «Келишим боюнча сеп жана жөнөкөй белектерди төлөбөстөн кыз алууга эч кимдин укугу жок» деп аныкталган [Зайков Ф.А. *Мусульманское право в современной жизни // Права женщин в Кыргызстане: мусульманские традиции, исламские ценности и современное право. – Бишкек, 2001. – С. 33*].

Совет бийлигинин алгачкы жылдарында Казак, Кыргыз, Тажик, Түркмөн жана Өзбек ССРинин конституцияларына аялдардын укуктарын коргоо боюнча атайын жобо киргизилген. Анда: «Аялдардын иш жүзүндө эмансипацияланышына каршылык көрсөтүү (жашы жете электердин никеси, кыздын баасы, аялдарды айыл чарба жана өнөр жай өндүрүшүнө, билим берүүгө, мамлекеттик башкарууга жана коомдук-саясий турмушка тартууга каршылык көрсөтүүнү уюштуруу) мыйзам менен жазаланат» деп айтылган [Табышалиева А.С. *Отражение во времени. – Бишкек, 1998. – С. 56*].

Кыргыз Республикасында үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук көйгөйү эгемендүүлүк мезгилинде, радикалдуу саясий жана социалдык-экономикалык кайра куруулар болуп өткөн мезгилден бери өзгөчө актуалдуу болуп калды. Азыркы кыргыз үй-бүлөсүндө зордук-зомбулуктун көрүнүштөрү коомдун эмгек, социалдык жана эс алуу чөйрөлөрүндө орун алган катаал мажбурлоонун айрым түрлөрүнүн кеңири жайылышынын түздөн-түз кесепети болгон.

Учурда илимий адабияттарда үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө бирдиктүү түшүнүк жок; Бул терминдин ар кандай маанидеги чечмелөөлөрү жана аны башка ушул сыяктуу түшүнүктөр менен бирдейлештирүү бар, алар “зордук-зомбулук” термининен олуттуу айырмаланат.

Гендердик көз караштын контекстинде “үй-бүлөдөгү зомбулуктун” аныктамасы “... үй-бүлө же алар менен жакын мамиледе болгон адам же адамдар тарабынан жыныстык негизде жасалган, оозеки кордоодон жана катуу физикалык уруп-сабоолорго чейин жасалган бардык физикалык, психологиялык жана сексуалдык мүнөздөгү зомбулук аракеттери; уурдоо, зыян келтирем деп коркутуу, коркутуп-үркүтүү, мажбурлоо, андуу, оозеки зомбулук, зордук-зомбулук же мыйзамсыз үйгө басып алуу, өрттөө, мүлктү жок кылуу, сексуалдык зомбулук, никедеги зордуктоо, сеп же кыздын баасы менен байланышкан зомбулук. Бул аныктама жабырлануучу катары адамдардын так аныкталган чөйрөсүн камтыйт - бул аялдар. Үй-бүлөлүк зомбулук түшүнүгү мыйзамдык деңгээлде аныкталган. Алсак, “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында үй-бүлөлүк зомбулук деп үй-бүлөнүн бир мүчөсүнүн/ага теңештирилген адамдын башка үй-бүлө мүчөсүнө/ ага теңештирилген адамга карата жасалган физикалык, психологиялык, экономикалык мүнөздөгү же аларга коркунуч келтирген атайылап жасалган аракеттер, ошондой эле этиятсыздык катары аныкталат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин коомдук турмуштун кубулуштарын изилдөөгө илимий мамиле кылууну камсыз кылган таанымдын диалектикалык методу түзгөн. Изилдөөнүн жүрүшүндө жалпы илимий ыкмалар (анализ, синтез, системалык жана структуралык ыкмалар ж.б.) колдонулган. Жеке илимий изилдөө ыкмалары да колдонулган: тарыхый, системалык-структуралык, салыштырма укуктук, формалдуу-логикалык методдор, укуктук моделдөө ыкмасы, документтик метод, статистикалык методдор ж.б.

Диссертациялык изилдөөнүн теориялык негизин укуктун теориясы жана тарыхы, конституциялык укук, жазык укугу жана изилдөө предметине тиешелүү башка илимдер тармагындагы алдыңкы адистердин эмгектери түзөт. Үй-бүлөдөгү зомбулуктун формаларын жана түрлөрүн түшүнүүгө олуттуу салым кошкон: Т.Ю.Забелина, А.Н. Ильяшенко, В.Е. Игнатович, Л. Колпакова, Н.В. Машинская, Л.В. Сердюк, А.Н. Фатеев, Д.А. Шестаков жана башкалар. Аялдарга карата зордук-зомбулук көйгөйүнө эмгектерин арнаган казак окумуштууларынын ичинен Алауханова Э.О., Каирова Н., Жетписов С.К., Алибаева Г.А. Ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу көйгөйлөрү боюнча Тугелбаева Б.Г., Хамзаева А.Д., Шагивалиева А.К., Мусабекова Ч.К., Супатаева Ж.Э.

Диссертациялык изилдөөнүн эмпирикалык негизин статистикалык материалдардын маалыматтары, эл аралык уюмдардын отчеттору түзгөн. Үй-бүлөлүк зомбулуктун типтүү көрүнүштөрү үчүн жоопкерчилик жөнүндө мыйзамдарды колдонуу жана чечмелөө боюнча Кыргыз Республикасынын сот жана ички иштер органдарынын практикасына талданган.

1.2-Бөлүм «Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук боюнча илимий-укуктук изилдөөлөр». Көптөгөн юрист окумуштуулардын аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук боюнча изилдөөлөрү, алар негизинен көйгөйдү криминологиялык контекстте ачып беришкен. Мисалы, «Аялдарга карата кылмыштуу зомбулуктун көйгөйлөрү: алдын алуу жана кесепеттерге каршы күрөшүү: Кыргыз Республикасынын материалдарынын негизинде» (Тугелбаева Б.Г. 2005); «Үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндө аялдар тарабынан жасалган зордук-зомбулук кылмыштарынын алдын алуу (Кыргыз Республикасынын материалдарынын негизинде) (Хамзаева А.Д. 2006); «Үй-бүлөдөгү зомбулук: криминологиялык жана кылмыш-укуктук аспекти» (Машинский Н.В. 2001), «Үй-бүлөдөгү зомбулук: кылмыш-укуктук жана криминологиялык мааниси» (Шахов В. И.

2003). «Үй-бүлөдөгү кылмыштуу зомбулукка каршы күрөшүүнүн теориясы жана практикасы» (Харламов В.С. 2018).

Изилдөө иштерин аялдарга карата зордук-зомбулук проблемасына арнаган казак окумуштууларынын ичинен Алауханова Э.О., Каирова Н. «Аялдарга карата кылмыштуу зомбулукту» белгилесе болот. (2008), Жетписов С.К., Алибаева Г.А. “Заманбап казак коомундагы аялдарга карата зомбулук: кырдаалга жана мыйзамдарга сереп салуу” (2016).

Юридикалык илимде психологиялык зомбулук түшүнүлөт: зомбулук көрсөтөм деп коркутуу, жабырлануучуга физикалык күч колдонуу менен коркутуу, адамдын инсандыгын басуунун формаларынын бири; бул тиран жабырлануучунун коомдук чөйрөсүн жана анын иш-аракеттерин, ой жүгүртүүсүн, сезимдерин жана эмоцияларын башкара баштаганда, ошондой эле андан ары манипуляциялоо максатында маалыматка эркин жетүүнү чектөөгө аракет кылганда, жана башкалар.

Мунун негизинде психологиялык зомбулуктун негизги белгилерине төмөнкүлөр кирет: күч колдонуу коркунучу, бул физикалык күчтү билдирет; тиран жабырлануучуга көрсөткөн "камкордугу" үчүн катуу айыптоо сезими; ниет, мыйзамсыздык, таасир кылуу, эркин бузуу, каалабаган аракеттерди (аракетсиздикти) жасоого мажбурлоо. Потенциалдуу коркунуч катары адамга психологиялык кысым көрсөтүүчү белги, ошондой эле психикалык зомбулуктун этиятсыз түрү эске алынбайт деп эсептелет.

Психологиялык зомбулуктун мыйзамдык аныктамасы “Үй-бүлөлүк зомбулуктан ссактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында берилген [*Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” 2017-жылдын 27-апрелиндеги No 63 Мыйзамы // Эркин Тоо, 2017-жылдын 9-майындагы № 56 (2781)*], «физикалык, сексуалдык, экономикалык зомбулук көрсөтөм деп коркутуу, ошого тете ар-намысты жана кадыр-баркты атайылап кемсинтүү, өмүргө коркунуч туудурган же психикалык, физикалык ден соолуктун бузулушуна алып келген укук бузууларды же аракеттерди жасоого мажбурлоо, ошондой эле чондордун баарлашуу укугун чектөө» деп аныкталган.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде үй-бүлөдөгү психологиялык (эмоционалдык) зомбулук деп үй-бүлөнүн бир мүчөсүнүн башка үй-бүлө мүчөсүнүн психикасына реалдуу же потенциалдуу таасир этүүдө көрүнгөн укукка каршы, коомдук коркунучтуу, физикалык жана сексуалдык зомбулук көрсөтүү, инсандын ар-намысын жана кадыр-баркын кемсинтүү, анын эркин басуу коркунучу менен көрсөтүлөт, анын натыйжасында жабырлануучунун инсандыгынын өнүгүшүнө зыян (физикалык жана моралдык) келтирген күнөөлүү жосун -түшүнүү сунушталат.

Үй-бүлөдөгү сексуалдык зомбулук деп үй-бүлөнүн бир мүчөсүнүн башка үй-бүлө мүчөсүнүн жыныстык кол тийбестигине жана эркиндигине өз эркине каршы, физикалык жана (же) психикалык кысым көрсөтүү аркылуу же алсыз абалды эске алуу менен укукка каршы, коомдук коркунучтуу, атайылап реалдуу таасир этиши түшүнүлөт.

Экономикалык зомбулук түшүнүгү “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында берилген: бул үй-бүлө мүчөсүнүн/үй-бүлөнүн ага тете мүчөсүнүн башка үй-бүлө мүчөсүн/эквиваленттүү адамды багуу боюнча милдеттерин атайылап аткарбашы, ошондой эле адам үчүн мыйзамда каралган мүлктү же кирешени алуу же тескөө укугунан атайылап ажыратуу же чектөө, жана/же ишенимдүү адам тарабынан акча каражаттарын жана мүлктү ишеним берүүчүгө зыян келтирип пайдалануусу.

Жабырлануучунун финансылык өз алдынчалыгынан ажыраган үй-бүлөдөгү экономикалык зордук-зомбулук көз карандысыз көрүнүш катары пайда болушу мүмкүн, бирок көбүнчө психологиялык, кээде физикалык зомбулук менен коштолушу мүмкүн, бул зомбулуктун бул түрүн жабырлануучуга көрүнбөйт.

Илимде болгон физикалык зомбулуктун аныктамаларын талдоонун негизинде төмөнкүдөй аныктама логикалык жактан туура келет деген тыянак чыгарылган: бул адамдын денесине жана анын ички органдарына кылмыштуу максатта анын эркине каршы же ага каршы ар кандай мыйзамсыз таасир этүү [Сердюк Л.В. *О защите детей от семейного насилия и проблеме их правового воспитания // Вопросы ювенальной юстиции. №3 (53), 2014, С.17*].

Карама-каршылыктардын айрым түрлөрүн системалаштырган жана үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун, үй-бүлө чөйрөсүндөгү карама-каршылыктардын, атап айтканда, никенин себептеринин концепциясын түзгөн изилдөөчүлөрдүн позициясы перспективдүү [Бурлаков В.Н., Касторский Г.Л., Шестакова С.Д. *Проблема насилия в семье: попытка эмпирического и теоретического анализа // Известия вузов. Правоведение. СПб, 1995. № 5/6. С.173-176*]. Алардын ою боюнча, үй-бүлө чөйрөсүндөгү карама-каршылыктардын арасында түбөлүктүүлөрү бар, алар ар бир жыныстын материалдык талаптар, бийлик, сексуалдык эркиндик ж.б., ошондой эле тарыхый өткөөлдөр, мисалы, үй-бүлөлүк салттарды бузуу процессинен келип чыккан: аялдардын үй-бүлөлүк жана социалдык ролдорунун, кесиптик карьерасынын жана энеликтин ортосундагы карама-каршылыктар.

Учурдагы этапта үй-бүлөдөгү зомбулуктун латенттик деңгээли жогору. Бул бир жагынан каалабагандык менен түшүндүрүлсө, экинчи жагынан багуусунда турган үй-бүлө мүчөлөрүнүн айрымдарынын укук коргоо органдарына кайрыла албай жаткандыгы менен түшүндүрүлөт. Зордук-зомбулуктун кечиктирилиши укук коргоо органдарынын жабырлануучуларды реалдуу коргоону каалабагандыгы жана жарым-жартылай жөндөмсүздүгү менен да түшүндүрүлөт. Укук коргоо органдарынын өздөрү тарабынан үй-бүлөлүк зомбулук тууралуу билдирүүлөрдү жашырган учурлар көп кездешет.

Экинчи бап **“АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУКТУН АЛДЫН АЛУУНУН ЭЛ АРАЛЫК ЖАНА УЛУТТУК МЕХАНИЗМДЕРИ: ИШКЕ АШЫРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ”** аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча эл аралык жана чет өлкөлүк мыйзамдарды жана Кыргыз Республикасындагы укуктук механизмдерди ачып берет.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасында аялдардын коопсуздугун жана үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоону камсыз кылуу чөйрөсүндө келип чыккан коомдук мамилелер саналат.

Илимий изилдөөнүн предмети болуп эл аралык укуктук актылар, Кыргыз Республикасынын жана башка мамлекеттердин аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жаатындагы мыйзамдары саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негиздерин коомдук жашоо-турмуштун ар кандай жагдайларын изилдөөгө алуучу таанып-билүүнүн диалектикалык методдору түздү. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө жалпы илимий методдор (анализ, синтез, изилдөө иштерине карата системалык жана структуралык мамиле жасоо ыкмалары ж.б.) активдүү колдонулду. Ошондой эле, төмөнкүдөй жекече илимий методдор: тарыхый, системалык-структуралык, салыштырма-укуктук, формалдуу-логикалык,

укуктук моделдөө, документалдык, статистикалык ж.б.у.с. методдор ылайыгына жараша орду-орду менен пайдаланылды.

Диссертациялык изилдөөнүн теориялык негиздерин биздин изилдөө ишибиз менен түздөн-түз же кыйыр түрдө байланышкан укуктун теориясы жана тарыхы, конституциялык укук, кылмыш-жаза укугу, социология, психология жана башка илимдер боюнча окумуштуулардын илимий-теориялык эмгектери түздү.

Изилдөөнүн нормативдик негиздери Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан ратификацияланган эл аралык нормативдик-укуктук актылардан, Кыргыз Республикасынын Конституциясынан, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш жүргүзүү менен байланышкан аракеттеги улуттук мыйзамдардан турат.

Диссертациялык изилдөөбүздө, ошондой эле, кылмыштуулуктун алдын алуу жана аны менен күрөшүү боюнча программалык-укуктук документтер активдүүлүк менен колдонулду.

Диссертациялык изилдөөнүн эмпирикалык негиздерин үй-бүлөлүк зомбулук менен түрдүү деңгээлде байланышкан статистикалык материалдар, эл аралык, улуттук жана өкмөттүк эмес уюмдардын отчетторунун маалыматтары түздү. Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, ага каршы күрөш жүргүзүү, жаза колдонуу жөнүндөгү мыйзамдардын иштөөсү боюнча Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын, сот органдарынын иш практикасына талдоо жүргүзүлдү.

2.1-бөлүм **“Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү боюнча эл аралык жана чет өлкөлүк мыйзамдар”** үй-бүлө мүчөлөрүн жакындарынан, биринчи кезекте аялдардан жана балдардан зомбулуктан коргоону жөнгө салуучу негизги эл аралык укуктук актылар талданат.

Бул жаатта маанилүү эл аралык акт болуп 47 мамлекет кол койгон, бирок 34ү гана ишке ашырган Балдарды сексуалдык эксплуатациядан жана сексуалдык зомбулуктан коргоо боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясы (2007-жыл) болуп саналат. Бул Конвенциянын жоболоруна ылайык, “сексуалдуулук”, “сексуалдык ден соолук”, “сексуалдык укуктар”, “сексуалдык тарбия” деген түшүнүктөр төрөлгөндөн башталат; «Сексуалдык зомбулук» бул жөн гана балдардын сексуалдуулугуна карата кыянатчылык жана жакындыкка жана сексуалдык мамилеге алып келет. Орусиялык изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, европалыктардын менталитети КМШ жарандарынын менталитетинен кескин айырмаланат, демек, балдарды сексуалдык эксплуатациядан жана сексуалдык зомбулуктан коргоо концепциясын толугу менен таануу кабыл алынгыс [Дьяченко А.П., Цымбал Е.И. *Исполнение Россией европейских стандартов о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуального злоупотребления* // *LexRussica*. 2016. № - 183-194 с].

Аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Конвенция эл аралык документтер системасында өзгөчө орунду ээлейт, анткени ал гендерди аныктаган биринчи эл аралык документ болуп саналат жана үй-бүлөлүк зомбулук жана аялдарга карата зомбулук түшүнүгүнүн так аныктамасын камтыйт, адам укуктарын бузуу жана аялдарга карата басмырлоонун бир түрү болуп

саналат жана аялдарга физикалык, сексуалдык, психологиялык же экономикалык зыян же азап алып келүүчү же алып келиши мүмкүн болгон гендердик зомбулуктун бардык актыларын билдирет, анын ичинде мындай аракеттерди жасайм деп коркутуу, мажбурлоо же ээнбаштык менен эркиндигинен ажыратуу, мунун коомдук же жеке турмушта болгонуна карабастан ж.б.

Айрым чет мамлекеттердин мыйзамдарын талдоо көрсөткөндөй, ал коомдун негизги, негизги түзүмү катары үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн колдоо жана коргоо жаатындагы мамлекеттик саясатты кайра карап чыгуу чакырыктары менен гана чектелбестен, үй-бүлөлүк зомбулукка каршы натыйжалуу күрөшүү көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган конкреттүү сунуштарды камтыйт.

Казакстан Республикасынын (РК) үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү жаатындагы тажрыйбасы пайдалуу, мында “2030-жылга чейин үй-бүлөлүк жана гендердик саясат концепциясы” иштелип чыгып, бекитилген. Үй-бүлөдөгү зомбулуктун алдын алуунун маанилүү учуру болуп “Үй-бүлөдөгү зомбулуктун алдын алуу жөнүндө” Мыйзамдын кабыл алынышы саналат (2009-ж.), анда зомбулук кырдаалында үй-бүлө мүчөлөрүн алдын алуу, коргоо жана аларга жардам көрсөтүү боюнча жеке субъекттердин иш-аракеттери, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө аларга кызматтык абалынан улам белгилүү болгон маалыматтарды ачыкка чыгарган адамдар үчүн жоопкерчилик чаралары каралган.

Тажикстан Республикасында (ТР) бүгүнкү күнгө чейин бир дагы мыйзамдык актыда «үй-бүлөлүк зомбулук» түшүнүгү жок. Учурдагы мыйзамдар үй-бүлөлүк зомбулук жана үй-бүлөлүк зомбулук үчүн жоопкерчиликти караштырбайт; Зордук-зомбулук аракеттери үчүн туугандарынын жоопкерчилигин караган жалгыз берене болуп саналат. Кыргыз Республикасынын Кылымш-жаза кодексинин 168-беренесине ылайык, нике курагына жете элек кызды никеге берүү үчүн жоопкерчилик каралган. Жалпысынан Тажикстан Республикасынын бул багыттагы укуктук саясаты Amnesty International укук коргоо уюму жүргүзгөн изилдөөнүн жүрүшүндө алынган статистикалык маалыматтар менен аныкталат. Аялдардын үчтөн биринен жарымына чейин күйөөсү жана жакындары тарабынан физикалык, психологиялык жана сексуалдык зордук-зомбулукка дайыма кабылып, жарымы бул абалдан чыгуунун башка жолун көрбөй, өз жанын кыйганы аныкталган [*Ферганская долина*// <http://dolina.uz/article/r051209.htm>].

Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү жаатындагы эл аралык укуктук актыларды жана айрым чет мамлекеттердин мыйзамдарын изилдөө төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берди: 1) бир катар өлкөлөрдө үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү ар кандай деңгээлде чечилүүдө: изилдөө жана укук коргоо; мындай изилдөөлөрдүн жыйынтыгында ар кандай социалдык жана криминологиялык программаларды камтыган стратегиялар иштелип чыгат; 2) көпчүлүк өлкөлөрдө үй-бүлөлүк зомбулук үчүн жоопкерчиликти караган жазык мыйзамдарын өркүндөтүү тенденциясы байкалууда; 3) айрым чет мамлекеттердин ченемдик укуктук базасы концептуалдык аппаратты, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуунун субъекттеринин компетенцияларын камсыз кылуучу ченемдердин болушу менен мүнөздөлөт; 4) Кыргызстан аялдарга жана үй-бүлөгө карата зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясын толугу менен ратификациялоосу зарыл, анткени ал аялдарга жана үй-бүлөгө карата коомдук коркунучтуу аракеттердин алдын алуунун натыйжалуу механизми болуп калат.

2.2-бөлүм **“Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоонун укуктук механизмдери”**. Кыргызстан КМШ өлкөлөрүнүн ичинен биринчилерден болуп үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана ага каршы күрөшүү жаатында атайын мыйзамдарды кабыл алган. Бүгүнкү күндө бул чөйрөдөгү негизги ченемдик укуктук акт болуп 2017-жылы кабыл алынган “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана алдын алуу жөнүндө” мыйзам саналат. Ал "үй-бүлөдөгү зомбулук", "физикалык зомбулук", "психологиялык зомбулук" жана "экономикалык зомбулук" түшүнүктөрүн аныктайт; үй-бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккен адамдардын укуктарын жана алардын компетенциясын коргоо боюнча ишти жүзөгө ашыруучу субъекттердин кеңейтилген тизмеси түзүлдү. Мурдагы мыйзамдардан айырмаланып, бул Мыйзам коргоо ордеринин талаптарын аткарбагандыгы үчүн жазык жоопкерчилигин караштырбайт; болгону административдик жоопкерчилик белгиленген. Мыйзам үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткандарга социалдык, медициналык жана башка жардам көрсөтүүнү карайт. Бирок Мыйзамда психологиялык зомбулуктун аныктамасында айтылган сексуалдык зомбулук деген түшүнүк жок. Ушул Мыйзамдын жоболорун ишке ашыруу максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Аялдар жана гендердик өнүктүрүү боюнча улуттук кеңеш 2017-жылы Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу боюнча комитетти түзүү чечимин кабыл алган.

Кыргыз Республикасынын “Укук бузуулар жөнүндө” кодексинде үй-бүлөлүк зомбулукка аныктама берилген, ал “...үй-бүлө мүчөсүнүн/ага теңештирилген адам тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата жасалган, физикалык, психологиялык, экономикалык, сексуалдык мүнөздөгү же аларды коркутуу менен жасалган атайылап жасалган аракеттер” деп түшүнүлөт.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн No 390 (2019-ж.) токтому менен үй-бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккендерге жардам көрсөтүүнүн тартиби, укуктук, социалдык, медициналык, психологиялык жардам көрсөтүү жана үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо каралган. Жардам көрсөтүү мамлекеттик бийлик органдарына жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына, коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдарга (кризистик борборлор, консультациялык-профилактикалык борборлор) жүктөлөт.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу системасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан түзүлгөн үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана коргоо боюнча жергиликтүү комитеттер өзгөчө орунду ээлейт. Алар үй-бүлөлүк зомбулуктун, аялдардын, балдардын, кары-картаңдардын жана эмгекке жарамсыз жарандардын укуктарынын бузулушунун алдын алуу боюнча өз ара аракеттенүү жана кызматташуу максатында мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өкүлдөрүнөн, жергиликтүү жамааттын мүчөлөрүнөн жана жарандык коомдун өкүлдөрүнөн коомдук башталышта түзүлүүчү туруктуу иштеген коллегиялдуу органдар болуп саналат. 2021-жылдын 20-октябрындагы «Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык, жергиликтүү комитеттерди түзүү демилгеси жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарына (мэрия, айыл өкмөттөрүнө) жүктөлгөн. Аларга ошондой эле өз аймагындагы үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө маалыматтарды эсепке алуу тапшырылган («Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 19-беренеси); бул эсепке алуу боюнча

маалымат жергиликтүү мамлекеттик администрацияга берилет, ал мамлекеттик ыйгарым укуктуу органга жыл сайын жыйынды отчет берет.

Зордук-зомбулукка бөгөт коюунун укуктук механизмдерин камсыз кылуу максатында ички иштер органдарына коргоо ордерин чыгарууга ыйгарым укук берилген, бул документ анын жардамы менен зомбулук жасаган адамга жаза чарасы, тактап айтканда, зомбулук жасоого тыюу салуу жана жабырлануучу менен ар кандай байланышта болууга тыюу салуу жөнүндө документ болуп саналат. Мыйзамга ылайык, ордердин колдонуу мөөнөтү үч күн, бирок жабырлануучунун өтүнүчү боюнча ал отуз күнгө узартылышы мүмкүн. Убактылуу коргоо ордерин берүү жана/же узартуу жөнүндө маалымат социалдык өнүктүрүүнүн аймактык органына жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органына, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын иштеген жерине үй-бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккен адамдын макулдугу менен жөнөтүлөт. Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин 2019-жылдагы маалыматы боюнча 6145 үй-бүлөгө убактылуу коргоо ордери берилип, жалпысынан 8159 үй-бүлөлүк зомбулук фактысы катталган; Анын ичинен 554 иш гана сотко жеткен. 7045 иш боюнча жабырлануучу тараптан утурлама доо арыздар түшүп, дооматтар кайра алынган.

Колдонуудагы мыйзамдарга карабастан, коопсуздукту жана үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоону камсыздоо көйгөйлөрү бүгүнкү күнгө чейин чечилбей келет. Укук коргоочулар белгилегендей, көптөгөн аялдар дагы деле милицияга кайрылышпайт, көбү жардам ала аларын билишпейт. Бул жагдай гендердик дискриминация көйгөйлөрүнүн коомчулук тарабынан таанылбагандыгына байланыштуу.

Үчүнчү бап **“КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЯЛДАРДЫ ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЗОМБУЛУКТАН КОРГОО ЖАНА КОРГОО БОЮНЧА ПРОФИЛАКТИКАЛЫК ИШ-ЧАРАЛАРДЫН РОЛУ”** аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча алдын алуу чараларынын жалпы социалдык аспектилерине жана анын укуктук механизмдерине арналган.

3.1-бөлүм **“Аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча профилактикалык иш-чаралардын жалпы социалдык аспектилери”** үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууга багытталган ар кандай деңгээлдеги чаралар каралат. Салттуу түрдө профилактикалык иш-чаралардын эки деңгээлдүү бөлүнүшү колдонулат, б.а. калктын турмушунун социалдык деңгээлин жогорулатууга, экономиканы турукташтырууга багытталган жалпы чаралардын жыйындысы болуп саналган жалпы социалдык деңгээл жана кылмыштуулуктун себептерине жана шарттарына түздөн-түз багытталган өзгөчө криминологиялык деңгээл [*Теоретические основы предупреждения преступности на современном этапе развития российского общества / под общей ред. Р.В.Журбина, - М.: «Проспект», 2016. 656*].

Ошондой эле үч деңгээлдүү мамиле бар: 1) жалпы социалдык (бүтүндөй коомдун деңгээлинде ишке ашырылат); 2) топ (түрдүү идеялар менен бириккен топторго багытталган); 3) жеке (объект конкреттүү адам), ал өз кезегинде төмөнкүдөй түрлөргө бөлүнөт: а) эрте алдын алуу; б) түздөн-түз алдын алуу; в) кылмыштуулуктун алдын алуу; г) рецидивдин алдын алуу.

Алдын алуу иш-чараларын ишке ашыруу деңгээли үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук кылмыштарын минималдаштырууга жетишүүнүн жолу катары узак мезгилди камтыган бирдиктүү стратегия менен бириктирилиши керек окшойт. Ушуга байланыштуу, белгиленген стратегиянын эки негизги багытын бөлүп көрсөтүү сунушталат: 1) үй-

бүлөлүк зомбулуктун мүнөзүн аныктоо, б.а. аларды четтетүү же алардын кесепеттерин азайтуу боюнча концепцияны иштеп чыгуу үчүн бул көрүнүштү аныктоочу себептерди жана шарттарды аныктоо. Бул багытта экономикалык, социалдык, укуктук программалар, ошондой эле коомдун руханий-адептик потенциалын өнүктүрүүгө багытталган программалар системасында жалпы социалдык чаралар ишке ашырылышы мүмкүн; 2) стратегиянын багыты үй-бүлөлүк зомбулуктун конкреттүү учурларына түздөн-түз чара көрүүнүн так жана натыйжалуу схемасын камтууга тийиш. Бул багыт жалпы жана жеке деңгээлдеги атайын криминологиялык багыттагы чараларды колдонуу менен ишке ашырылышы мүмкүн.

Жалпы социалдык чараларга биринчи кезекте үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук кылмыштарынын алдын алуу боюнча экономикалык чаралар кирет. Бул үчүн төмөнкүлөр зарыл: өнөр жайдын түрдүү тармактарында ар кандай ишканаларды жана уюмдарды түзүүнү модернизациялоо аркылуу соодада жана керектөөчүлүк мамилелерде өндүрүш чөйрөсүн кеңейтүү; жарандардын ар кандай категорияларын (алардын билим деңгээлин, аймактык жеткиликтүүлүгүн ж.б. эске алуу менен) жана региондун керектөөлөрүн жумуш менен камсыз кылуу максатында аларды каржылоону көбөйтүү. Айрыкча айыл чарба аймактарына өзгөчө көңүл буруу зарыл, анда калктын саны жыл сайын жумуштун жоктугунан жана нормалдуу жашоо шартынан улам бир нече айылга азайып баратат (айылдык калктуу конуштарда газ жок, суу кудуктун суусунан алынат, сапаты дайыма эле санитардык-эпидемиологиялык талаптарга жооп бербейт). Ушуга байланыштуу айыл чарба ишканаларын жандан-тууну финансылуу мамлекеттик каражаттарды белуштуруу зарыл. Айыл чарба кооперативдерин калыбына келтирүү жана үй-бүлөлүк чарбаларды стимулдаштыруу айыл чарба аймактарынын тургундарына жумушка, анын ичинде татыктуу киреше алууга гана жардам бербестен, бул аймактарда инфраструктураны өнүктүрүүгө алып келет, бул өз кезегинде алардан жаштардын агылып кетишин азайтат.

Жарандардын мүлктүк абалын теңдөө үчүн үй-бүлөлүк мамилелерге негизделген чакан жана орто бизнести мамлекеттик колдоо зарыл; Бул өзгөчө айыл чарба аймактарына тиешелүү. Бул чаралар көптөгөн үй-бүлөлөргө оор финансылык кырдаалдан чыгууга гана жардам бербестен, үй-бүлөнү жалпы иштин айланасына бириктирет, бул жалпысынан коомдун материалдык жыргалчылыгынын деңгээлин жогорулатат жана анын маргиналдуу бөлүгүн азайтат.

Бирок бул багытта мамлекет тарабынан көрүлүп жаткан чаралар жетишсиз экенин белгилей кетүү керек. Мисал катары ар кандай мамлекеттик программаларды ишке ашыруунун эсебинен жарым-жартылай чечилген турак-жай менен камсыз кылуу маселеси. Бирок, ар бир үй-бүлө бул программаларды пайдалана албайт, анткени аларда турак жай сатып алууга жана курууга каражаты жок (көбүнчө 10дон 30%ке чейин). Ипотекалык кредиттөө чөйрөсүндө да ушундай эле жагдай түзүлүп жатат: ипотекалык кредит боюнча жогорку пайыздык чендер, кредитти берүүнүн “бюрократиялык” жол-жобосу.

Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн төмөнкүлөр зарыл: 1) аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө тиешелүү программалар боюнча жардам алуу жол-жобосун жөнөкөйлөтүү; 2) калктын, анын ичинде жашы жете электердин иш менен камсыз болушун камсыз кылууга, ал эми ал жок болгон учурда жашоо минимумунун деңгээлине, “керектөө корзинасынын” наркына ылайык келүүчү “жумушсуздук боюнча” жөлөкпулдарды төлөөнү камсыз кылууга; 3) туруктуу жумуш издеп жүргөн, жумушсуз катары каттоодо турган калк менен

иштөөгө психологдорду тартууга; 4) жумушсуздарга психологиялык жардам көрсөтүү максатында сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүгө, тегерек столдорду жана башка иш-чараларды уюштурууга.

Мамлекет бардык жакыр үй-бүлөлөргө мамлекеттик жөлөкпулдарды киргизүүнү, эмгек стажына карабастан ар бир баланын жашоо шартын жана өнүгүүсүн камсыз кылууну карашы керек. Энелик жана баланы багуу боюнча жөлөкпул энинин да, баланын да жашоо минимумунан төмөн болбошу керек. Балалуу үй-бүлөлөргө башка жолдор менен колдоо көрсөтүү зарыл (мисалы, салыктык чегерүү ж.б.); балалуу үй-бүлөлөргө акысыз медициналык жардам көрсөтүү боюнча мамлекеттик кепилдиктердин программаларын ишке ашырууну камсыз кылуу. Жаштардын ден соолукка багытталган жашоо образын өнүктүрүүчү программаларды күчөтүү; бала бакчалардын жана мектептердин тармагын кеңейтүү, квалификациялуу адистерди тартуу менен аларга татыктуу айлык акы берүү; балдарды «терс» маалыматтык мейкиндиктин зыяндуу таасиринен коргоо; балдар жана өспүрүмдөр үчүн укуктук тарбия жана маалыматтык коопсуздук боюнча натыйжалуу система иштеп чыгуу, КР боюнча жана анын субъекттери боюнча балдардын абалына объективдүү мониторинг жүргүзүү, анын ичинде үй-бүлөдөгү зомбулук маселесин да камтуу керек.

Жалпы профилактикалык чараларды ийгиликтүү ишке ашыруу жеке профилактиканы эффективдүү жүргүзбөстөн мүмкүн эмес. Жеке профилактика деп ички иштер органдарынын кылмыш кылууга багытталган адамдарды эртерээк аныктоо ишмердүүлүгүн түшүнөт. Кылмыш кылууга багытталган жоруктарга жана зордук-зомбулук колдонуу менен кылмыш кылууга даяр адамдар же топтор гана жеке профилактиканын объектиси деп айтууга туура эмес. Жеке профилактикалык иш-чаралар үй-бүлөдөгү зомбулуктун курмандыгы болууга мүмкүн болгон адамдар менен да жүргүзүлүүгө тийиш.

Жеке профилактикалык чаралардын көп кырдуулугуна жана алардын аткаруучуларына карабастан, так жөнгө салуунун жана колдонулган чаралардын натыйжалуулугун талдоонун жоктугу алдын алуучу чараларды аз натыйжалуу кылып, үй-бүлөдөгү зомбулуктун өсүшүнө алып келет.

3.2-бөлүм “Аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана коргоо боюнча алдын алуу чараларынын укуктук механизмдери”. “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын профилактикалык багыты 1996-жылы БУУ тарабынан кабыл алынган Үй-бүлөдөгү зомбулук боюнча Мыйзамдын модели тарабынан сунушталган коргоонун жаңы атайын чарасын колдонууну жөнгө салганында. Кеп үй-бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккен адамдарды социалдык-укуктук коргоонун атайын административдик жана жарандык каражаттары болуп саналган коргоо ордерлери (убактылуу жана соттук коргоо ордерлери) жөнүндө болуп жатат. Мыйзамдын жаңычылдыктары төмөнкүлөрдү да камтууга тийиш: 1) үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоону камсыз кылууга өкмөттүк эмес уюмдарды тартуу жөнүндө»; 2) үй-бүлөлүк зомбулуктун деңгээлин жана андан коргоонун деңгээлин жакшыраак баалоого мүмкүндүк берген гендердик статистиканы, ошондой эле зомбулуктун түрүн (физикалык, психологиялык ж.б.) көрсөтүү анын ичинде укук коргоо органдарынын жооптору жана соттун иши жөнүндө маалымат менен үй-бүлөлүк зомбулук фактыларын статистикалык эсепке алуунун формаларын киргизүү.

Ошо менен бирге, Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча» мыйзамы кризистик борборлорду жана башкалуу жайларды каржылоону жөнгө салбайт, ошондой эле үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту жасаган адамдар үчүн коррекциялык программаларды иштеп чыгып, ишке ашырган субъекттердин жана координациялоочу органдын статусун аныктабайт; бул мыйзамды аткаруу үчүн жооптуу субъекттер белгиленген эмес.

Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча» мыйзамдын 19-беренесине ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун алдын алуу боюнча программаларды иштеп чыгат жана ишке ашырат, кабыл алынган программалардын натыйжалуулугун жана эффективдүүлүгүн мониторинг кылат.

Ошондой эле жергиликтүү кенештер жергиликтүү аймактардагы социалдык-экономикалык өнүктүрүү жана калкка социалдык коргоо көрсөтүү боюнча программалардын алкагында аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо жана аларды сактоо боюнча чараларды бекитип, контролдоосу керек жана үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун алдын алуу боюнча тиешелүү программаларды ишке ашыруу үчүн жергиликтүү бюджетте каражаттарды белгилөө керек.

Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо боюнча жардам көрсөтүү маселелери 2002-жылы кабыл алынган Кыргыз Республикасынын «Аксакалдар соту жөнүндө» мыйзамы менен да жөнгө салынат. Бул коомдук институт катары аксакалдар сотунун компетенциясына үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка байланыштуу иштерди (материалдарды) карап чыгуу кирет, эгерде кылмыштын курамы жок болсо (15-берене).

Мындан тышкары, кылмыш жаза мөөнөтүн өтөп, сексуалдык кылмыштар менен байланышкан коомдук коопсуздукка коркунуч туудурган иштерди жасаган адамдардын каттоо жана текшерүү иштерин жүргүзүү үчүн жарандык коомдун өкүлдөрү менен тыгыз байланышта болуу зарыл.

2019-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн О порядке осуществления охраны и защиты от семейного насилия «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоону ишке ашыруу тартиби» тууралуу Токтом кабыл алынган, анда мамлекеттик органдарды өз ара иштешүү тартиби, үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан жабыркаган адамдарга жардам көрсөтүү тартиби жана үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту жасаган адамдар үчүн зордук-зомбулук мамилени өзгөртүүгө арналган типтик коррекциялык программа бекитилген.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргыз Республикасынын мыйзамдары жалпы алганда үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча эл аралык стандарттарга шайкеш келет, ошондой эле зордук-зомбулукка аралашкан жарандарды жазалоо маселесин да жөнгө салат.

КОРУТУНДУ

Кыргыз Республикасында аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо жана сактоо боюнча теориялык-укуктук негиздерди изилдөө төмөнкү жыйынтыктарга алып келди:

1. Көчмөн элдеринин тарыхын изилдөөсү көрсөткөндөй, көптөгөн салттар жана үрп-адаттар, патриархалдык коомдо жашоо турму кочмондор арасында, анын ичинде кыргыздарда да аялдарга карата дискриминациялык практика сакталган жана аны

жандандырып турган. Советтик мезгилде, коомду түшүндүрүү жана билим берүү кыймылдарынын таасири астында аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан бошотуу болду.

2. Укуктук көз караштан алганда үй-бүлөлүк зордук-зомбулук аялдарга карата зордук-зомбулуктун үй-бүлөлүк же жакын байланыштар чөйрөсүндө болгон түрү болуп эсептелет. Ал аялдарга зыянын тийгизүүчү же азап чегүүлөрдү алып келүүчү физикалык, эмоционалдык, сексуалдык же экономикалык зордук-зомбулукту камтышы мүмкүн.

3. Диссертацияда аялдарга карата үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун төмөнкү түрлөрү изилденген: физикалык зордук-зомбулук — ургу, сабоо жана башка физикалык таасирлер; эмоционалдык жана психологиялык зордук-зомбулук — коркутуу, коркунуч, манипуляция, кемсинтүү, көзөмөлдөө; сексуалдык зордук-зомбулук — эркиндиксиз сексуалдык аракеттерге мажбурлоо; экономикалык зордук-зомбулук — каржыны көзөмөлдөө, каражаттарга жана ресурстарга жеткиликтүүлүктөн ажыратуу.

4. Диссертацияда аялдарга карата үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту детерминациялаган ички жана тышкы факторлор бөлүнүп көрсөтүлгөн. Ички факторлорго төмөнкүлөр кирет: төмөн баалоо, алкогольду колдонуу, наркотиктер, коммуникациядагы көйгөйлөр, социалдык изоляция, социалдык, психологиялык жана психиатриялык көйгөйлөр, депрессия, өзүн-өзү көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу, өз жанын кыюуга болгон тенденциялар, ачуулануу, эрте жүктөлүү, баланы жоготуу, физикалык жана психикалык кемчиликтер. Тышкы факторлорго төмөнкүлөр кирет: кедейлик, төмөн кирешелер, жумушсуздук, социалдык изоляция жана үй-бүлөнүн жабык болушу, калк тыгыздыгы, төмөн билим берүү жана маданий деңгээл. Бул факторлорду талдоо үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун деңгээлин төмөндөтүүгө багытталган конкреттүү сунуштарды түзүүгө мүмкүнчүлүк берди.

5. Диссертацияда ченемдик база талданып, үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан аялдарды коргоо жана сактоо боюнча укуктук кепилдиктер Кыргыз Республикасынын ар кандай нормативдик-укуктук актыларында көрсөтүлгөндүгү белгиленген. Бул актыларда зордук-зомбулуктун курмандыктарын коргоо жана аларды коргоо үчүн чаралар, ошондой эле мыйзамсыз аракеттерди токтотуу боюнча механизмдер көрсөтүлгөн. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулук маселесин чечүүдө мамлекеттик органдар, уюмдар жана жарандар ортосунда өз ара кызматташуу моделин ишке ашыруу боюнча комплекстүү жакындашуу зарылдыгы көрсөтүлгөн.

6. Юридикалык билим берүү жана укуктук тарбия берүү боюнча аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо жана сактоо себептери, формалары жана түрлөрү боюнча үзгүлтүксүз илимий изилдөөлөр жүргүзүлүшү керектиги белгиленген, ошондой эле анын алдын алуу боюнча конкреттүү сунуштар берилген. Ушул максатта аялдардын укуктук маданиятын калыптандыруу үчүн атайын программа кабыл алуу зарыл деп эсептелет.

7. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун алдын алуу боюнча программаларды ишке ашыруу үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жергиликтүү комитеттерди түзөт. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо жана сактоо боюнча жергиликтүү комитеттер, мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, жергиликтүү коомчулуктун жана жарандык коомдун өкүлдөрүнөн түзүлгөн, коомдук негизде иштеп турган туруктуу коллегиалдык орган болуп саналат. Бул орган үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту алдын алуу жана аялдардын укуктарын бузуу маселелери боюнча өз ара кызматташтыкты ишке ашырат. Жергиликтүү комитеттердин ишмердигин анализдөө профилактикалык чаралардын натыйжасыздыгын көрсөтөт. Бул объективдүү жана субъективдүү шарттар менен байланыштуу. Мына ошол себептен, үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо боюнча жергиликтүү комитеттердин статусун укуктук деңгээлде карап чыгууну сунуштайбыз.

8. Кыргызстанда аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо жана сактоо иштерин жакшыртуу үчүн төмөнкү мыйзам өзгөртүүлөрүн сунуштайбыз:

Зордук-зомбулуктун курмандыктары үчүн убактылуу коргонуу ордерлерин алуу процесси жеңилдетилиши керек, бул аларга агрессордон ыкчам коргоону камсыз кылууга мүмкүнчүлүк берет.

Үй-бүлөлүк зордук-зомбулук боюнча коомдук түшүнүктү кеңейтүү үчүн коомчулукту мажбурлоо, анын динамикасын жана курмандыктарга кылдат мамиле жасауу маанилүүлүгүн түшүнүү боюнча окутуу чараларын киргизүү сунушталат.

Аялдардын укуктарын укуктук коргоо жана сактоо социалдык кызматтар менен тыгыз байланышта. Биз үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан жабыркагандар үчүн социалдык жардам программасынын чөйрөсүн кеңейтүүнү, анын ичинде убактылуу баш калкалоочу жайларды, психологиялык жардамды жана реабилитацияны сунуштайбыз.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР:

1. Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамы үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо үчүн чараларды белгилейт. Бирок, анда «үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо» түшүнүгүнүн аныктамасы жок. Илимий жана укук колдонуу практикасында бул термин профилактика (алдын алуу, алдын алуу жана проактивдүү аракеттер) жана үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту, ошондой эле аялдарга болгон зордук-зомбулукту алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча чаралардын комплекси катары түшүндүрүлөт. Жооп укук бузуучуларды жоопкерчиликке тартууга, укуктук коргоого жеткиликтүүлүктү камсыз кылууга, жабырлануучуларга жардам көрсөтүүгө, компенсацияларды төлөө механизмдерин, зомбулуктун кайталануу коркунучун минималдаштырууга багытталган жазык жана административдик чараларды камтыйт. Мунун негизинде мыйзамдын 1-беренесин төмөнкүчө толуктоо сунушталат: «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо – бул үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту алдын алуу жана токтотууга, ошондой эле жабыркагандарга жардам көрсөтүүгө багытталган мамлекеттик органдар жана жеке жана юридикалык жактар тарабынан ишке ашырылуучу чаралардын жыйындысы».

2. Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамында, кайсы үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка байланышкан иштер аксакалдар сотунун компетенциясына кирерин, кайсыларын расмий соттук системада карашы керек экенин так көрсөтүү керек. Аксакалдар сотунда тынчтыкка келүү процедурасы Кылмыш-жаза кодексине кирбеген учурларда гана колдонулушу керек; бул «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамдын 20-беренесинде так көрсөтүлүшү керек. Ошентип, үй-бүлөлүк зордук-зомбулук аялдарга карата бул мыйзамда биринчи кезекте социалдык-укуктук көрүнүш катары каралышы керек, ал кылмыштуу түшүнүк менен чектелбеши керек.

3. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулук тууралуу маалыматтын сырдуулугун камсыз кылуу зарыл, бул соттук иштерде гана эмес, ошондой эле аксакалдар сотунда. Мыйзамдын 20-беренесин «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» маалыматтарды сорттоочу жана аларды борборлоштурулган комплекс базасына өткөрүп берүү боюнча талаптар менен толуктоо сунушталат. Бул жарандардын жеке укуктарын жана эркиндигин максималдуу коргоону камсыз кылууга жана алардын жеке турмушунун сырын сактоого мүмкүндүк берет.

4. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту алдын алуу үчүн төмөнкү социалдык чаралар сунушталат: 1) үй-бүлөнүн жана никенин институтунун баалуулугун жана авторитетин бекемдөөгө багытталган чараларды көрүү; 2) нормалдуу үй-бүлөгө жардам көрсөтүү жана колдоо көрсөтүү, аны үлгү жана кызыктыруу үчүн өрнөк катары өстүрүү; 3) үй-бүлөлөр үчүн билим берүү жана маалымат берүү программаларын түзүү, конфликтология боюнча курстарды уюштуруу; 4) убактылуу психологиялык, кеңеш берүүчү, экономикалык жардам көрсөтүү; 5) массалык маалымат каражаттарында үй-бүлө, ата-энелер жана үй-

бүлөлүк турмушта иштеп жаткан ар кандай уюмдар жана структуралар тарабынан жасалган позитивдүү тажрыйбаларды жарыялоо; 6) жаштарды никеге туруу, үй-бүлө куруу, зордук-зомбулуксуз конфликттерди чечүү боюнча үйрөтүү, мектептен баштап.

5. Профилактикалык чаралардын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту алдын алуу боюнча жеке чаралар сунушталат: 1) ар кандай органдардын жана ички иштер органдарынын кызматкерлеринин күчтөрүн бириктирүү, алдын алуу объектиси боюнча эң максималдуу таасир этүү үчүн, ар бир үй-бүлөгө ар бир жума сайын көзөмөлдөөчү текшерүү жүргүзүү, коңшуларды жана үй-бүлө менен байланышкан башка адамдарды сурамжылоону киргизүү; 2) ички иштер органдарынын кызматкерлерин участкалык милициянын принциптери боюнча үй-бүлө боюнча бөлүштүрүү, бул аларга зордук-зомбулукка дуушар болушу мүмкүн болгон үй-бүлөлөрдү жана алардын мүчөлөрүн тереңирээк изилдөөгө мүмкүндүк берет; 3) психологиялык-педагогикалык билими бар адамдар менен маектешүүлөрдү өткөрүү; 4) ички иштер органдарынын кызматкерлери, көзөмөл органынын кызматкерлери жана жергиликтүү коомчулук менен биргеликте негизги аймактарда рейддерди өткөрүү; 5) профилактика боюнча түздөн-түз катышкан адамдар жана илимий кызматкерлер тарабынан ай сайын семинарлар, тегерек үстөлдөр, конференциялар жана башка иш-чараларды уюштуруу.

6. Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамынын 1-беренесинде «үй-бүлөлүк зордук-зомбулук» деген аныктоо берилет, анда «аракеттер» деген гана сөз бар, бирок бул аракеттер зордук-зомбулуктун түрлөрүн камтуусу керек экендиги жөнүндө сөз жок. Мындан тышкары, ушул мыйзамдын 24 жана 25-беренелеринде жабыркагандардын өмүрүнө жана/же ден соолугуна коркунуч туудурган аракеттер көрсөтүлөт. Психологиялык зордук-зомбулукка терең мамиле жасоо үчүн бул берене-беренелерге «...өмүргө жана/же физикалык жана/же психологиялык ден соолукка коркунуч» деген сөздөрдү киргизүү ылайыктуу болот.

7. Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамында «үй-бүлөдөгү психологиялык зордук-зомбулук» деген аныктама берилет (1-берене, 9-бөлүк), бул «психикалык, физикалык ден соолукка зыян келтирген аракеттер» деп жазылган, бул так эмес, анткени физикалык ден соолук физикалык зордук-зомбулукту камтыйт. Бул маселени карап чыгып, психологиялык зордук-зомбулуктун кесепеттеринен «физикалык» деген сөздү алып салуу сунушталат.

**Диссертациянын темасы боюнча
ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:**

1. **Кудаярова, Б.А.** Права женщин в общественной и политической жизни [Текст] / Б.А. Кудаярова, А. Асанов // Вестник МНУ №1 2022 г., <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2021-1.pdf> 93-95-с.
2. **Кудаярова, Б.А.** Защита имущественных прав женщин и детей путем заключения брачного договора [Текст] / Б.А. Кудаярова, К.К. Юлдашов // Известия ВУЗов Кыргызстана №: 6, Год: 2021 DOI:10.2IVK.2019.45. <http://www.science-journal.kg/ru/journal/2/archive/15314> 557, 131-135 с.
3. **Чонатаева, М.С.** Кыргыз Республикасындагы гендердик мамилелер жана гендердик саясат [Текст] / М.С. Чонатаева, Б.А. Кудаярова // МНУ Жарчысы №3 2022 ж, <https://mnu.kg/wp-content/uploads/2022/10/vestnik-2022-3.pdf> 224-227-б.
4. **Кудаярова, Б.А.** Некоторые теоретические подходы к вопросу об изучении института семьи [Текст] / Б.А. Кудаярова, Ш.И. Мадышева // Научный журнал Тенденции развития науки и образования № 82-4, 2022 год, <https://elibrary.ru/item.asp?id=48071128> , 81-86 с.
5. **Кудаярова, Б.А.** Содержание понятия «насилие в семье» [Текст] / Б.А. Кудаярова // Научный журнал Тенденции развития науки и образования №: 88-4, Год: 2022, <https://elibrary.ru/item.asp?id=49410624> , 43-47 с.
6. **Кудаярова, Б.А.** О международном законодательстве по противодействию семейному насилию [Текст] / Б.А. Кудаярова // Научный центр «LJournal» Сборник научных трудов по результатам III международной научно-практической конференции «Новое поколение: достижения и результаты молодых ученых в реализации научных исследований» 5 января 2023, Саратов, <https://elibrary.ru/item.asp?id=53815011&pff=1> , 18-22 с.
7. **Кудаярова, Б.А.** Семья как комплексный институт права [Текст] / Б.А. Кудаярова // Научный журнал Тенденции развития науки и образования №:96-5, Год: 2023, <https://doicod.ru/doifile/lj/96/lj042023p5.pdf> , 164-167 с
8. **Кудаярова, Б.А.** Истоки криминального насилия в семье [Текст] / Б.А. Кудаярова // Евразийский юридический журнал 8 выпуск - 2023 год, <https://eurasianlaw-journal.ru/> 256-258 с.
9. **Кудаярова, Б.А.** Факторы семейного насилия в КР [Текст] / Б.А. Кудаярова // Сборник научных трудов по результатам VII международной научно-практической конференции Новое поколение: достижения и результаты молодых ученых в реализации научных исследований 5 ноября 2023, Екатеринбург, <https://doicod.ru/doifile/npdrmuvrni/7/npdrmuvrni11.2023.pdf> 25-29 с.
10. **Мадышева, Ш.И.** Аялдардын зордук-зомбулуктан коргоо боюнча аракеттери [Текст] / Ш.И. Мадышева, Б.А. Кудаярова, Н. Медетбек кызы // МНУ Жарчысы №1 2023 ж., https://mnu.kg/wp-content/uploads/2024/02/vestnik_1_2023-pechat.pdf , 281-284 б.
11. **Чонатаева, М.С.** Кыргыз Республикасында аялдардын конституциялык укуктарын коргоо эл-аралык коммуникациялардын контекстинде [Текст] / М.С. Чонатаева, Б.А. Кудаярова // МНУ Жарчысы №1 2023 ж, https://mnu.kg/wp-content/uploads/2024/02/vestnik_1_2023-pechat.pdf , 285-288 б.

Кудаярова Барнохан Анваровнанын
«Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоонун
теориялык-укуктук негиздери» аттуу темадагы
12.00.01 –укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы; укук жана
мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы адистиги боюнча юридика илимдеринин
кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык
изилөөсүнө

РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: зомбулук, үй-бүлөлүк зомбулук, психологиялык зомбулук, физикалык зомбулук, зомбулуктун курмандыгы, аялдар жана балдар, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу.

Изилдөөнүн объектиси - Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоону камсыз кылуу чөйрөсүндө келип чыккан коомдук мамилелер.

Изилдөөнүн предмети - эл аралык-укуктук актылар, Кыргыз Республикасынын жана башка өлкөлөрдүн үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо чөйрөсүндөгү мыйзамдары.

Диссертациялык иштин максаты - социалдык-укуктук көрүнүш катары зордук-зомбулукка теориялык жана укуктук талдоо, аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо проблемасы жана бул маселе боюнча улуттук мыйзамдарды өркүндөтүү.

Изилдөөнүн методтору - жалпы илимий (анализ, синтез, системалык, структуралык ж.б.); жеке илимий (тарыхый, салыштырма-укуктук, формалдуу-логикалык, документалдык, статистикалык, укуктук моделдөөнүн методу).

Жыйынтыктары жана алардын жаңылыгы. Бул эмгек Кыргыз Республикасында аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун теориялык проблемаларына арналган алгачкы комплекстүү монографиялык изилдөөлөрдүн бири болуп саналат. Диссертацияда Кыргызстанда аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун мыйзамдык негиздери боюнча изилдөө жүргүзүлүп, колдонуудагы мыйзамдык базанын көйгөйлөрү жана кемчиликтери аныкталган, ошондой эле аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана коргоо боюнча мыйзамдарды колдонуу практикасы талдоого алынган; Аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча сунуштар иштелип чыккан.

Колдонуу деңгээли же колдонуу боюнча сунуштар: диссертацияда айтылган тыянактар жана сунуштар үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоону камсыз кылуу чөйрөсүндө мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын мыйзам чыгаруу жана мыйзам колдонуу ишмердигинде; орто жана жогорку окуу жайларында укуктук сабактарды окутууда колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: мамлекет жана укук теориясы; конституциялык укук; муниципалдык укук; Кылмыш-жаза мыйзамы жана криминология.

РЕЗЮМЕ

**на диссертационное исследование Кудаяровой Барнохан Анваровны
на тему: «Теоретико-правовые основы охраны и защиты от семейного
насилия в Кыргызской Республике» на соискание ученой степени кандидата
юридических наук
по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история
учений о праве и государстве**

Ключевые слова: насилие, семейное насилие, психологическое насилие, физическое насилие, жертва насилия, женщины и дети, предупреждение насилия в семье.

Объект исследования - общественные отношения, возникающие в сфере обеспечения охраны и защиты женщин от семейного насилия в КР.

Предмет исследования – международно-правовые акты, законодательство КР и других стран в сфере охраны и защиты женщин от семейного насилия.

Цель работы - теоретико-правовой анализ насилия как социально-правового явления, проблемы охраны и защиты женщин от семейного насилия и совершенствование национального законодательства по данной проблеме.

Методы исследования – общенаучные (анализ, синтез, системный, структурный и др.); частнонаучные (исторический, сравнительно-правовой, формально-логический, документальный, статистический, метод правового моделирования).

Полученные результаты и их новизна. Данная работа является одной из комплексных монографических исследований, посвященных теоретическим проблемам охраны и защиты женщин от семейного насилия в Кыргызской Республике. В диссертации проведено исследование нормативно-правовой база защиты женщин от семейного насилия в Кыргызстане, выявлены проблемы и недостатки существующей правовой базы, проведен анализ практики применения законодательства о защите и охраны женщин от семейного насилия; разработаны рекомендации по совершенствованию законодательства КР по защите и охране женщин от семейного насилия.

Степень использования или рекомендации по использованию: выводы и предложения, сформулированные в диссертации, могут быть использованы в правотворческой и правоприменительной деятельности органов государственной власти и местного самоуправления в сфере обеспечения охраны и защиты от семейного насилия; в преподавании правовых дисциплин в средних и высших учебных заведениях.

Область применения: теория государства и права; конституционное право; муниципальное право; уголовное право и криминология.

SUMMARY

of Kudayarova Barnokhan Anvarovna's dissertation on the topic:
"Theoretical and legal foundations of protection and protection from family violence in the Kyrgyz Republic" for the degree of Candidate of Law in the specialty
12.00.01 – theory and history of law and the state;
history of the teachings of law and the state

Keywords: violence, family violence, psychological violence, physical violence, victim of violence, women and children, prevention of domestic violence.

The object of the study is social relations arising in the field of protection and protection from family violence in the Kyrgyz Republic.

The subject of the study is international legal acts, legislation of the Kyrgyz Republic and other countries in the field of protection and protection from family violence.

The purpose of the work is a theoretical and legal analysis of violence as a social and legal phenomenon, the problem of protecting and protecting women from domestic violence and improving national legislation on this issue.

Research methods are general scientific (analysis, synthesis, systemic, structural, etc.); private scientific (historical, comparative legal, formal logical, documentary, statistical, legal modeling method).

The results obtained and their novelty. This work is one of the first comprehensive monographic studies devoted to the theoretical problems of protecting women from domestic violence in the Kyrgyz Republic. The dissertation conducted a study of the legal framework for the protection of women from domestic violence in Kyrgyzstan, identified problems and shortcomings of the existing legal framework, and analyzed the practice of applying legislation on the protection and protection of women from domestic violence; recommendations have been developed to improve the legislation of the Kyrgyz Republic on the protection and protection of women from domestic violence.

The degree of use or recommendations for use: the conclusions and suggestions formulated in the dissertation can be used in law-making and law enforcement activities of public authorities and local governments in the field of ensuring protection and protection from family violence; in teaching legal disciplines in secondary and higher educational institutions.

Scope of application: theory of state and law; constitutional law; municipal law; criminal law and criminology.